

कुत्स आङ्गिरसः। इन्द्रः। जगती, ११ त्रिष्टुप्

इ॒मां ते॒ धि॒यं प्र॒ भरे॒ म॒हो म॒हीम॒स्य स्तो॒त्रे धि॒षणा॒ यत्त॑ आ॒न॒जे।

तमु॒त्स॒वे च॑ प्र॒स॒वे च॑ सा॒स॒हिमिन्द्रं॑ दे॒वासः॑ शर्व॒सामद॒न्ननु॑॥ १.१०२.०१

महः- महतः। ते- तव। इमाम्- एनाम्। महीम्- महतीम्। धियम्- चित्तधारणाम्। प्र- प्रकर्षेण। भरे- संपादयामि। ते- त्वत्संबन्धः। धिषणा- अवबोधः। अस्य- अस्मिन्। स्तोत्रे। मन्त्रे। आनजे- संश्लिष्टा भवति। अञ्च व्यक्तिप्रक्षणगतिषु। उत्सवे- सम्पद्वद्धयै। च। प्रसवे- सम्पत्सृष्ट्यै। च। सासहिम्- शत्रुसहनशीलम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। देवासः- द्योतनशक्तयः। ननु- निश्चयेन। शवसा- बलेन। अमदन्- सन्तुष्टा अभवन्॥१॥

अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॒प्त बि॒भ्रति॒ द्यावा॒क्षामा॑ पृथि॒वी दर्श॑तं व॒पुः।

अ॒स्मे सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑भि॒चक्षे॑ श्रद्धे॒ क॒मिन्द्र॑ चरतो॒ वितर्तु॑रम्॥ १.१०२.०२

अस्य- इन्द्रस्य। श्रवः- अनुभवं चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणोपलक्षितम्। सप्त नद्यः- सप्त सिन्धवः। भूरादिषु सप्तसु धामसु प्रवाहशीला जीवाधारशक्तयः। बिभ्रति- धारयन्ति। दर्शतम्- इन्द्रस्य दर्शनीयम्। वपुः- रूपम्। द्यावाक्षामा- द्यावापृथिव्यौ। पृथिवी- अदितिः। आकाशेन सह पृथिवी यत्रोच्यते श्रुतौ तत्र भूमण्डलं निर्दिश्यते आधिभौतिके। जडशरीरमाध्यात्मिके। पृथिवीति यत्र पृथक्कृत्य उच्यते तत्र भूमण्डलमित्याधिभौतिके। अदितिरखण्डप्रकृतिरित्याध्यात्मिके। बिभ्रति। अस्मे- अस्मदर्थम्। सूर्याचन्द्रमसा- सूर्याचन्द्रौ। अभिचक्षे- दर्शनाय। श्रद्धे- श्रद्धायै। वितर्तुरम्-

परस्परव्यतिहारेण । चरतः- वर्तेते । सूर्य आत्मा दैवप्रज्ञाधिष्ठितः । सोमो धार्मिकरसो मनुष्यप्रज्ञाधिष्ठितः । तयोः समुच्चय उच्यते ॥२॥

तं स्मा रथं मघवन्प्राव सातये जैत्रं यं ते अनुमदाम संगमे ।

आजा न इन्द्र मनसा पुरुष्टुत त्वायद्भ्यो मघवञ्छर्म यच्छ नः ॥ १.१०२.०३

यम् । जैत्रम्- जयशीलम् । रथम्- लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकं वाहनम् । ते- भवतः । सङ्गमे- सङ्गतौ । अनुमदाम- आनन्देन अनुभवेम । तम् । स्म- एव । मघवन्- सम्पद्युक्तेन्द्र । सातये- सम्पल्लब्धये । प्राव- प्रेरय । इन्द्र । आजा- वृष्ट्यावरणनिवारणशक्तिभिः कृतयुद्धे इत्याधिभौतिके । आत्मावरणशक्तिभिः कृतयुद्धे इत्याध्यात्मिके । नः- अस्माकम् । मनसा- चित्तेन । पुरुष्टुत- बहुधा स्तुत । त्वायद्भ्यः- त्वां कामयमानेभ्यः । नः- अस्माकम् । शर्म- भद्रम् । यच्छ- देहि ॥३॥

वयं जयेम त्वया युजा वृतमस्माकमंशमुदवा भरेभरे ।

अस्मभ्यमिन्द्र वरिवः सुगं कृधि प्र शत्रूणां मघवन्वृष्ण्या रुज ॥ १.१०२.०४

त्वया युजा- त्वद्योगेन । वयम् । जयेम । भरेभरे- प्रतिभरणम् । वृतम्- अस्माभिर्वृतम् । अस्माकम् । अंशम्- भवदंशम् । उदव- रक्ष । इन्द्र । वरिवः- अस्मद्वृतं भवदंशम् । अस्मभ्यम्- नः । सुगम्- सुगम्यम् । कृधि- कुरु । मघवन्- सम्पद्यन् । शत्रूणाम् । वृष्ण्या- वीर्याणि । प्र- प्रकर्षेण । रुज- बाधस्व । रुजो भङ्गे ॥४॥

नाना हि त्वा हवमाना जना इमे धनानां धर्तरवसा विपन्यवः ।

अस्माकं स्मा रथमा तिष्ठ सातये जैत्रं हीन्द्र निभृतं मनस्तव ॥ १.१०२.०५

इमे- एते । जनाः । त्वा- त्वाम् । हवमानाः- आह्वातारः । नाना हि- नानाविधाः खलु । धनानाम्-
सम्पदाम् । धर्तः- धारक । इमे- एते । विपन्यवः- मन्त्रविदः । अवसा- रक्षाशक्त्या । रक्षिताः ।
इन्द्र । अस्माकम्- नः । जैत्रम्- जयशीलम् । रथं स्म- लक्ष्यप्रापकगतिशीलं वाहनमेव । सातये-
लाभाय । आ तिष्ठ । तव- ते । मनः- चित्तम् । निभृतम्- पूर्णम् ॥५॥

गो॒जिता॑ बा॒हू अ॒मित॑क्रतुः सि॒मः क॒र्मन्क॑र्मञ्छ॒तमू॑तिः खजं॒करः॑ ।

अ॒क॒ल्प इन्द्रः॑ प्र॒ति॒मान॑मो॒जसा॑था जना॒ वि ह्य॑न्ते सिषा॒सवः॑ ॥ १.१०२.०६

गोजिता बाहू- धेनूपलक्षितचिद्रश्मिजयिबाहूपलक्षितशक्तियुक्तः । अमितक्रतुः- अमितप्रज्ञावान् ।
सिमः- चित्तस्थितिनिबन्धकः । कर्मन् कर्मन्- प्रतिकर्म । शतमूतिः- अनन्तरक्षकः । खजंकरः-
कलुषचित्तमन्थनकरः । अकल्पः- अप्रतिमः । इन्द्रः- परमेश्वरः । अथ- अनन्तरम् ।
तादृशमिन्द्रम् । ओजसा प्रतिमानम्- सर्वस्य बलस्य प्रतिमानम् । सिषासवः- सम्पदं लब्धुकामाः ।
जनाः । वि ह्यन्ते- विशेषेण आह्वयन्ति ॥६॥

उत्ते॑ श॒तान्म॑घव॒न्नुच्च॑ भूय॒स उत्स॑ह॒स्त्राद्रि॑रिचे कृ॒ष्टिषु॑ श्रवः॑ ।

अ॒मा॒त्रं त्वा॑ धि॒षणा॑ तित्विषे म॒ह्यधा॑ वृ॒त्राणि॑ जिघ्नसे पु॒रंदर॑ ॥ १.१०२.०७

कृष्टिषु- जनेषूपसकेषु । ते- तव । श्रवः- चिदाकाशस्थश्रवणोपलक्षितमनुभवं भवता स्थापितम् ।
तत् । शतात् सहस्रात् भूयसः- प्रभूतात् धनात् । उत् रिरिचे- अधिकं भवति । मही- महान् ।
धिषणा- अवबोधः । अमात्रम्- प्रमाणातीतम् । त्वा- भवन्तम् । तित्विषे- दीपयति । त्विष दीप्तौ ।
अधा- अथ । पुरन्दर- बन्धविमोचक । वृत्राणि- आवरणशक्तीः । जिघ्नसे- विनाशयसि ॥७॥

त्रि॒वि॒ष्टि॒धातुं॑ प्र॒ति॒मान॑मोर्ज॒सस्ति॒स्त्रो भूमी॑र्नृ॒पते॑ त्रीणि॑ रो॒चना॑ ।

अतीदं विश्वं भुवनं ववक्षिथाशत्रुरिन्द्र जनुषा सनादसि ॥ १.१०२.०८

त्रिविष्टधातु- त्रिधा विष्टया प्रवेशनेन विधीयते क्रियते इति त्रिविष्टधातुः । ओजसः प्रतिमानम्- बलप्रतीकः । नृपते- तादृश हे राजन् । तिस्रो भूमीः- तिस्रो भूर्भुवःसुवरादिसाधनभूमिकाः । त्रीणि रोचना- बाह्यमध्याभ्यन्तरद्योतनशक्तीः । इदम्- एतत् । विश्वम्- सर्वम् । भुवनम्- जगत् । अति ववक्षिथ- अतिवोढुमिच्छसि । इन्द्र- ईश्वर । सनात्- सनातनतः । जनुषा- जन्मनैव । अशत्रुः- अजातशत्रुः । असि- भवसि ॥८॥

त्वां देवेषु प्रथमं हवामहे त्वं बभूथ पृतनासु सासहिः ।

सेमं नः कारुमुपमन्युमुद्भिदमिन्द्रः कृणोतु प्रसवे रथं पुरः ॥ १.१०२.०९

देवेषु- देवतासु । त्वाम्- भवन्तम् । प्रथमम्- मुख्यतया । हवामहे- आह्वयामः । त्वम् । पृतनासु- युद्धेषु । सासहिः- शत्रूणामभिभविता । बभूथ- बभूविथ । सः । इन्द्रः । नः- अस्माकम् । उपमन्युम्- उपमन्तारम् । उद्भिदम्- कुटिलोद्भेदकम् । कारुम्- शोभनकरम् । रथम्- ऋताख्यं रथम् । को अद्य युंक्ते धुरि गा ऋतस्येति श्रुतेरिन्द्रस्यर्तं रथः । प्रसवे- सद्भावनासृष्ट्यर्थम् । पुरः- पुरतः । अस्मत्साक्षात्कारायेति भावः । कृणोतु- करोतु ॥९॥

त्वं जिगेथ न धनां रुरोधितार्भेष्वजा मघवन्महत्सु च ।

त्वामुग्रमवसे सं शिशीमस्यथा न इन्द्र हवनेषु चोदय ॥ १.१०२.१०

मघवन्- इन्द्र । अर्भेषु- अल्पेषु । महत्सु- अनल्पेषु । आजा- वृष्ट्यावरणैर्जनितयुद्धेषु इत्यधिभौतिकम् । मूलशक्तिप्रवाहावरणैर्जनितयुद्धे इत्यध्यात्मिकम् । त्वम् । जिगेथ- जयसि । धना- चिद्रश्मिभूतसम्पदम् । न रुरोधित- न रुणत्सि । आत्मावरणं भित्त्वा प्रवाहयसीति भावः । उग्रम्-

उद्गूर्णम् । त्वाम् । अवसे- रक्षायै । सम्- सम्यक् । शिशीमसि- तीक्ष्णीकुर्मः । अथ- अनन्तरम् ।

नः- अस्मान् । इन्द्र । हवनेषु- भवदाहानेषु । चोदय- पुनः पुनश्चोदय ॥१० ॥

विश्वाहेन्द्रौ अधिवक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम् वाजम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १.१०२.११

पूर्व व्याख्यातम् (१.१००.१०) ॥११ ॥